

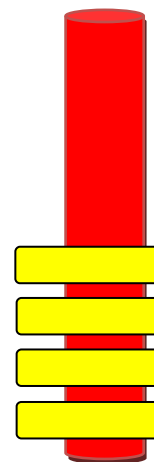
A Carn !

Publicació electrònica d'Història Militar Catalana

Productor: [Manel Güell Junkert](#); Lloc d'edició: [Tarragona](#);

Periodicitat: [quadrimestral](#) (gener - maig - setembre)

D-L: [T-612-08](#); ISSN: [2013-1348](#); *Hosting*: [www.acam.cat](#); Email: manelguell@acam.cat

Any 8 – II Època

23

Setembre de 2013

Contingut

3

EDITORIAL: "Adéu, mestre Recasens"

5

ARTICLES

BAYONA I PRATS, LLUÍS – LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA. "La recuperació del castell de Llivia"

21

GÜELL, MANEL. "El desboscament per causes militars"

48

EL PERSONATGE

REDONDO PENAS, ALFREDO. "Francesc Borràs Esteve (1882-1925). Un legionari català a la guerra del Marroc"

57

RECENSIONES / RECULL

J. ESTRUGA. *El tresor cartogràfic de Catalunya. Els mapes més antics. Segles XVII i XVIII*; **P. VILA.** *La memòria sota el mar. El naufragi de l'Annunziata i la Gran Pelikana en aigües del Cap de Creus*; **A. MOLINER.** *Tarragona (mayo-junio 1811). Una ciudad sitiada durante la Guerra del Francés*; **J. SÁNCHEZ CERVELLÓ.** "La població civil a la zona de la Batalla de l'Ebre durant la Guerra Civil"; **D. GESALÍ-D. IÑÍGUEZ.** *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*; **E. VILA.** *Cartes des del front*; **J. CLARA.** *Els búnquers de la costa catalana*; **J. C. LÓPEZ GARCÍA.** "Arquitectura defensiva protohistòrica..."; **M. J. SEGADO-ÚCEDA.** "Los señores de la guerra. Historia de los ejércitos en la Antigüedad. Roma..."; **E. HERNÁNDEZ PRIETO.** "La 'economía de guerra' romana durante la Segunda Guerra Púnica en Hispania"; **M. ORTUÑO.** "Los templarios en la Corona de Aragón"; **M. GÜELL.** "Clarícies sobre Francesc de Montserrat (1617-1688), durant la guerra de Separació al Camp de Tarragona". **M. BORRELL.** *Santa Coloma de Farners a l'edat moderna...*; **J. BARBARÀ.** "Els últims gironins de Filipines"; **La Batalla del Ebro: perspectivas y balance. I. Ponencias. Actas del Congreso Internacional de Historia La Batalla del Ebro. 70 años después... [12 ponències recensades] **P. SALAT.** "La memòria dels qui no tenien veu: història oral de la Guerra Civil".**

75

LA CITA:

Catalunya i la guerrilla

85

NOTÍCIES

95

AGENDA

81

**L'ESPASA I LA
PLOMA:**

La *Conclusión*, a la qual va arribar Pedro Calderón de la Barca

92

EXPUGNARE OPPIDUM:

Puigcerdà i Noailles (1678)

ARTICLES :

La recuperació del castell de Llivia. El Baluard i la clau de la Cerdanya

LLUÍS BAYONA I PRATS
llbayona@ddgi.org

LLUÍS BUSCATÓ I SOMOZA
llbuscato@ddgi.org

Servei de Monuments de la Diputació de Girona

Resum: El castell de Llivia va ser una fortificació defensiva d'època medieval, que va actuar com a clau d'accés a la Cerdanya, i per tant, al Principat de Catalunya. Són interessants: la ubicació, l'estil de construcció, els diferents elements, i un repàs als processos arquitectònic i històric. També, sobretot, el desenvolupament del projecte de restauració i posta en valor dut a terme per la Diputació de Girona.

Paraules clau: Llivia, fortalesa, defensa, fossat, murs, torres, Cerdanya, turó, font d'aigua, Damià Descatllar, restauració, conservació.

Estadística: 16 notes, 0 centres documentals consultats, 18 obres bibliogràfiques citades.

Resumen: El castillo de Llivia fue una fortificación defensiva de época medieval, que actuó como llave de acceso a la Cerdeña, y por tanto, al Principado de Cataluña. Son interesantes: la ubicación, el estilo de construcción, los diferentes elementos, y un repaso a los procesos arquitectónico e histórico. También, sobre todo, el desarrollo del proyecto de restauración y puesta en valor llevado a cabo por la Diputación de Gerona.

Palabras clave: Llivia, fortaleza, defensa, foso, muros, torres, Cerdeña, colina, fuente de agua, Damià Descatllar, restauración, conservación.

Estadística: 16 notas, 0 centros documentales consultados, 18 obras bibliográficas citadas.

Abstract: The castle of Llivia was a medieval defense fortification, acting as an access key to the Cerdanya, and therefore, the Principality of Catalonia. They are interesting: the location, the style of construction, the different elements, and a review of the architectural and historical processes. Also, especially, the

development of the restoration and enhancement conducted by the *Diputació* of Gerona.

Keywords: *Llivia*, fortress, defense, moat, walls, towers, *Cerdanya*, hill, water fountain, *Damià Descatllar*, restoration, conservation.

Statistic: 16 notes, 0 documentary consulted centers, 18 bibliographical mentioned works.

Résumé: Le château de Llivia était une fortification médiévale de défense, agissant comme une clé d'accès à la Cerdagne et, par conséquent, la Principauté de Catalogne. Ils sont intéressantes: l'emplacement, le style de construction, les différents éléments, et un examen des processus architecturaux et historiques. En outre, en particulier, le développement de la restauration et la valorisation menée par le *Diputació* de Gérone.

Mots clés: *Llivia*, la force, la défense, les douves, les murs, les tours, la Cerdagne, colline, fontaine d'eau, *Damià Descatllar*, la restauration, la conservation.

Statistique: 16 notes, 0 centres documentaires consultées, 18 oeuvres bibliographiques citées.

Riassunto: Il castello de Llivia era una fortificazione de difesa medievale, in qualità di chiave di accesso per il Cerdagna, e quindi, il Principato di Catalogna. Sono interessanti: la posizione, lo stile di costruzione, i diversi elementi, e una revisione dei processi architettonici e storici. Inoltre, in particolare, lo sviluppo del recupero e valorizzazione condotta da la *Diputació* di Gerona.

Parole chiave: *Llivia*, forza, difesa, fossato, mura, torri, *Cerdanya*, collina, fontana di acqua, *Damià Descatllar*, il restauro, la conservazione.

Statistica: 16 note, 0 centri documentario intervistatis, 18 opere bibliografiche citate.

Situació i primers temps

El castell de Llivia es troba al cim d'un turó isolat des del qual es controla visualment el conjunt de la plana cerdana, per aquest motiu ha estat des de l'antiguitat un indret de gran valor estratègic. Fins i tot, s'havia plantejat que ja estava fortificat a l'època ibèrica i romana. Tanmateix, les primeres dades –únicament documentals– relatives a una fortalesa al lloc són força tardanes i daten de l'època visigòtica, quan Llivia tingué un paper destacat durant la fracassada revolta del duc **Pau** contra el rei **Vamba** (672) i, posteriorment, durant el breu domini àrab de la Cerdanya, quan suposadament fou la base de la revolta del governador musulmà de la zona contra l'emir de Còrdova (731)[1]. Malauradament, en les intervencions arqueològiques realitzades al llarg dels darrers anys, pràcticament no s'han detectat restes estructurals anteriors al segle IX, únicament ha aparegut barrejada ceràmica romana i de la cultura ceretana, que és una evolució final del bronze cerdà, a la zona propera a la torre d'Estavar (únic element del tercer recinte que es conserva en alçada, a l'angle sud-est del conjunt)[2]. No ha succeït així als peus del turó, on s'han trobat interessants restes d'època romana[3].

Figura 1: Cisterna principal del castell de Llívia. Aquesta és una estructura excavada a la roca i coberta per una volta d'obra que permetia assegurar la provisió d'aquest preuat element als defensors del castell. Alhora, la torre de l'homenatge gaudia de la seva pròpia cisterna, d'idèntiques característiques però menor dimensió.

[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

En canvi, a dalt, al costat intern de l'actual cantonada sud-oest del castell, únicament s'han localitzat un conjunt d'estructures d'hàbitat molt senzilles, de voltants dels segles IX i XI, que es devien relacionar amb una petita fortificació situada un xic més al Nord. Aquesta devia ser un castell roquer, probablement d'estructura molt simple, que s'alçava a la part més alta del turó i n'aprofitava la topografia per millorar-ne la defensa. Concretament, d'aquesta fortificació es conserven les restes de dues torres de planta semicircular que caldria situar en una data entorn dels segles XI i XII, actualment molt malmeses per la seva reutilització com a fonaments de les torres de la façana nord de la fortalesa gòtica[4].

La fortalesa gòtica

Les restes actualment visibles del castell de Llúvia corresponen majoritàriament a la reforma general que patí la fortificació a finals del segle XIII, que suposà l'amortització de les estructures precedents. Possiblement, calgui emmarcar històricament aquesta gran reforma en els enfrontaments que esclataren a conseqüència de la consolidació d'una frontera militar amb el regne de França, com a resultat del Tractat de Corbeil (1258), i la posterior creació de l'efímer regne de Mallorca, que comprenia els comtats de la Cerdanya, el Rosselló, les Illes Balears, senyoria de Montpeller i alguns altres escadussers territoris del migdia francès (1279-1349).

Estil

La construcció d'aquesta nova fortalesa, a més, coincideix amb la implantació de l'art gòtic, que en el cas de la poliorcètica comportà l'aparició d'un nou model de fortificacions. Aquestes estaven vinculades directament a la monarquia, com passa amb Llúvia, als ordes militars o a alguns grans senyors feudals, que eren els únics que podien fer front a les importants despeses que comportava la seva construcció[5]. Llavors, els castells passaren a ser més grans que els seus precedents immediats, els anomenats *castells roquers*, i adoptaren una planta regular que s'organitza entorn d'un gran pati central, i al voltant es redistribueixen les diverses estances que configuren la fortalesa.

Concretament, el castell de Llúvia se'ns presenta com un dels exemples més destacats i reeixits d'aquesta mena de castells, a l'igual que els de Belcaire d'Empordà, el de Torroella de Montgrí, ambdós al Baix Empordà, o el més elaborat de Bellver a Mallorca[6].

Elements

A conseqüència d'aquestes reformes la fortalesa passà a ser una gran construcció compacta de planta quadrangular, d'uns 35 metres de costat, amb grans torres circulars a les cantonades, i envoltada per un profund fossat. Actualment, aquest és l'element més visible del conjunt, ja que aproximadament té uns vuit metres d'amplada i uns cinc de

profunditat. Originalment, com era habitual a l'època, tingué una doble funció: una a curt termini, servir com a pedrera per abastir la construcció de la fortalesa; i una segona a llarg termini, reforçar la defensa del castell.

Estructuralment, l'escarpa del fossat és atalussada i arrodonida a les cantonades. En canvi, la contraescarpa és més rectilínia i s'hi combina la roca natural i la construcció amb parament de pedra lligat amb morter de calç, per donar-li així una alçada uniforme que d'altra manera no es podria assolir a causa dels diversos desnivells de la roca base. Interiorment, s'organitzava a l'entorn d'un pati central sota del qual hi havia una gran cisterna de planta rectangular, excavada a la roca, amb les parets internes recobertes de morter hidràulic. Les mides són d'11 metres de llargada per 5 d'amplada i una alçària aproximada de 4 (actualment, però, és menys fonda a causa de la runa acumulada).

La coberta és de volta, construïda a base d'esquists disposats a plec de llibre i lligats amb morter de calç, al centre de la qual hi havia una petita obertura quadrangular, d'uns 0,65 metres per costat. L'accés a l'aigua es feia a través d'aquesta obertura i s'extreia, segons la documentació, mitjançant un torn amb poal i cadena de ferro[7].

La torre de l'homenatge

L'únic element que trencava la simetria del conjunt fortificat era l'angle nord-est del castell, que funcionava com una mena de torre de l'homenatge. Tot i que aquest element ja havia perdut l'hegemonia que tenia anteriorment en els castells roquers, en què era l'estructura més destacada, aquí en el castell de Llivia sobrevivia reconvertida en una mena de reducte.

De fet, comptava amb un fossat propi que l'aïllava de la resta del castell, d'uns quatre metres de fondària, el qual no es comunica amb el fossat exterior excepte per un petit desguàs; una petita cisterna (d'idèntiques característiques que la principal) que n'assegurava el funcionament autònom de la resta de la fortificació, en permetre-li comptar amb la seva pròpia font d'aigua; i, finalment, un pont, amb arcades d'obra, que travessava el fossat nord del castell i li donava un accés propi des de l'exterior.

Aquesta defensa, a més, estava reforçada per la corresponent torre rodona de la cantonada nord-est. Alhora, tot i que no s'ha trobat cap resta que ho corrobori a causa del grau d'arrasament del conjunt, devia existir un petit pont, possiblement fet de materials peribles -fàcil d'enretirar en cas de necessitat-, que la comunicava amb la resta de la fortalesa. En definitiva, constituïa un veritable fortí que podia funcionar aïlladament, si s'esqueia, de la resta de la fortalesa.

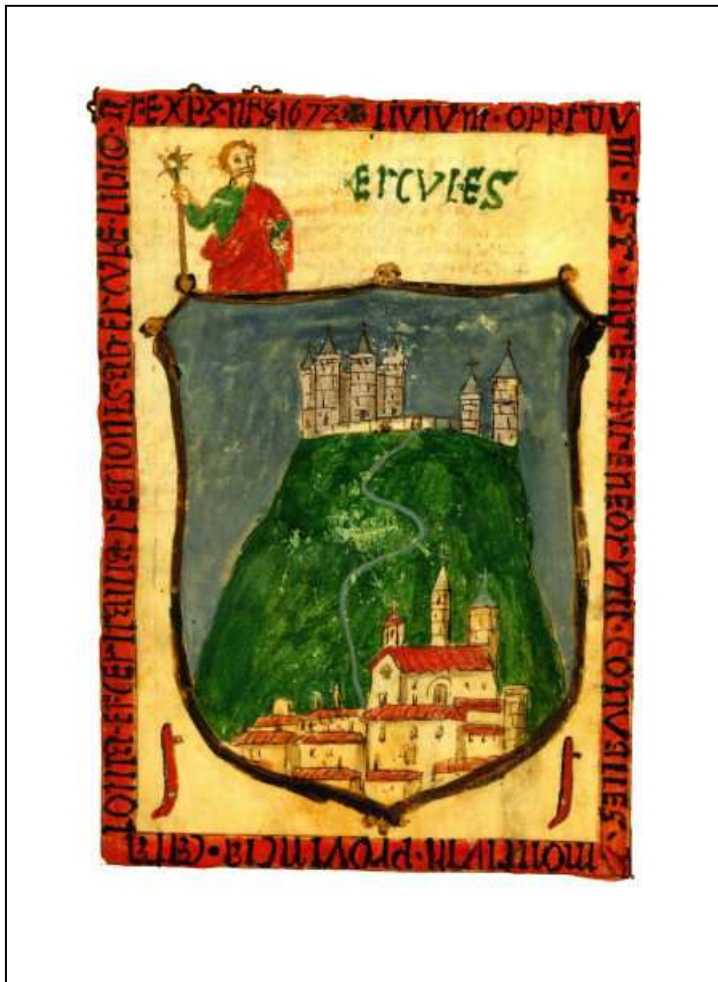

Figura 2: Restes de les arcades del pont que comunicava la torre de l'homenatge amb l'exterior. Es tractava d'un pont d'obra (si més no els seus arcs) que permetia travessar ràpidament el fossat. Tenia una doble funció: donar als defensors del castell una sortida, en cas que la fortalesa fos presa i, alhora, facilitar possibles sortides dels defensors per atacar als assetjants.
[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

El Castell, refugi de la comarca

Conjuntament amb la reforma del castell es produí una reorganització de la zona d'hàbitat propera, que passà a situar-se més al sud i ocupà bona part del turó. A la pràctica, aquest comptava amb la seva pròpia compartimentació interna, que la dividia

en dos sectors, de manera que tot el conjunt constava de tres recintes fortificats: el castell, un recinte de planta triangular annex i un tercer recinte, més extens, que ocupava la resta del turó. És a dir, Llívia passà a ser una important fortalesa dividida internament en una part sobirana –el castell pròpiament dit– i una part jussana –zona d’habitat de la població–, separades internament per un profund fossat.

Aquest gran conjunt, però, devia funcionar més com un lloc de refugi que no pas com una població fortificada, atès que la davallada de la població al pla ja era una realitat al segle XIII, com demostra un privilegi, que comentarem a continuació, concedit l'any 1257 per **Jaume I** (1208-1276).

La connexió entre aquests dos recintes es feia per mitjà d'un pont, possiblement sostingut per arcades d'obra (a l'escarpa s'observen les restes de dues arcades, mentre que a la contraescarpa hi ha dos carreus de granit encastats juntament amb el negatiu d'alguna estructura que

Figura 3: Pàgina del “Llibre Ferrat”, cartulari on es troben copiats els principals privilegis de Llívia, on apareix el mític fundador de la població, Hércules, i una vista molt simplificada de la vila, als peus del turó, i el castell, a dalt. [© Ajuntament de Llívia]

formaria part de la fonamentació d'una arcada o passarel·la). Aquest, per facilitar-ne la defensa, no s'alça al centre del mur sud del castell sinó lleugerament desplaçat cap a l'Est, de forma que queda flanquejat per la torre sud-est. Des d'aquest angle, els defensors podien batre a voluntat qualsevol atacant que intentés accedir-hi[8].

La principal fortificació de la Cerdanya

Època medieval

Al llarg dels segles XIV i XV el castell de Llivia mantingué la seva importància com a principal fortificació del comtat de la Cerdanya, tot i que perdé pes polític i administratiu de forma creixent a favor de Puigcerdà, raó per la qual rebé nombrosos privilegis dels monarques catalanoaragonesos i dels reis privatius de Mallorca. L'any 1257 **Jaume I** autoritzà als seus habitants a bastir cases al pla sempre que mantinguessin els vells habitatges del puig per refugiar-s'hi en cas de necessitat.

perfectament la planta regular del castell, amb les gran torres circulars que s'alcen a les cantonades, i el fossat que l'envolta. També s'hi intueixen les restes del segon i tercer recinte que formaven la fortificació, tot i que molt malmesos.

[© Institut Cartogràfic de Catalunya, www.icc.cat]

Igualment, l'any 1304, **Jaume II de Mallorca** (1243-1311) estengué els privilegis de què gaudien els habitants de Llivia a aquells veïns de la parròquia i batllia que hi construïssin albergs o cellers i contribuïssin al manteniment, vigilància i defensa de la fortalesa. De fet, les concessions de privilegis i les seves renovacions foren una constant al llarg d'aquests segles, alhora que també trobem repetides referències a la reparació de les seves defenses[9].

Malauradament, no sembla que aquestes concessions fossin suficients, ans el contrari, són una prova clara de la decadència demogràfica de la població. Bona mostra d'això que diem es produí durant el fracassat intent de revolta que realitzà el depositat rei de Mallorca, **Jaume III** (1315-1349), el novembre del 1344. Aquest fugí de la residència forçada que tenia prop de Barcelona i va anar a Puigcerdà, on aconseguí aixecar un petit exèrcit i prendre la vila. Immediatament després, els dies 20 i 21 de novembre, atacà sense èxit el castell de Llivia[10]. Acció que la *Crònica* de **Pere III** descriu amb els següents termes:

“E tantost, aquest dia mateix, N'Artal de Pallars, amb companyia de cavall e de peu, anà combatre lo castell de Llivia, car lo barri ja era desemperat per los de l'establida, qui eren pocs. [...] e combaté lo castell, car lo barri ja el los havia desemperat, e no hi feren res, saul que hi prengueren grans nafres, e tornaren-se'n a Puigcerdà”[11]

És a dir, davant d'un atac per sorpresa, havia estat impossible concentrar prou recursos humans per a la defensa de la fortalesa. No obstant això, el castell era suficientment poderós com per resistir l'escomesa, malgrat comptar amb una reduïda guarnició.

Pel que fa a l'estat general en què ens ha arribat el conjunt, aquest està pràcticament arrasat a nivell de fonaments, la qual cosa no ens permet conèixer quines reformes exactes s'hi feren al llarg dels segles XIV i XV, tot i que en tenim nombroses referències documentals. Alhora, les recents intervencions arqueològiques tampoc han permès conèixer a fons l'organització interna del castell, de la qual també tenim notícies per la documentació escrita. Un cas destacat és el de la capella castral, advocada a Santa Bàrbara, que es trobava a l'interior de la fortalesa, al costat de la torre mestra, i que a finals del segle XIV presentava alguns desperfectes que calia reparar[12].

A la pràctica, només s'han pogut constatar un seguit de reformes, realitzades a mitjan segle XIV, que afectaren a les estances internes del castell, que les van dotar d'unes majors dimensions. Concretament, aquestes obres coincideixen amb un canvi en la forma constructiva dels murs, que passen de fer-se en sec a bastir-se a base d'esquists irregulars lligats amb morter de calç[13].

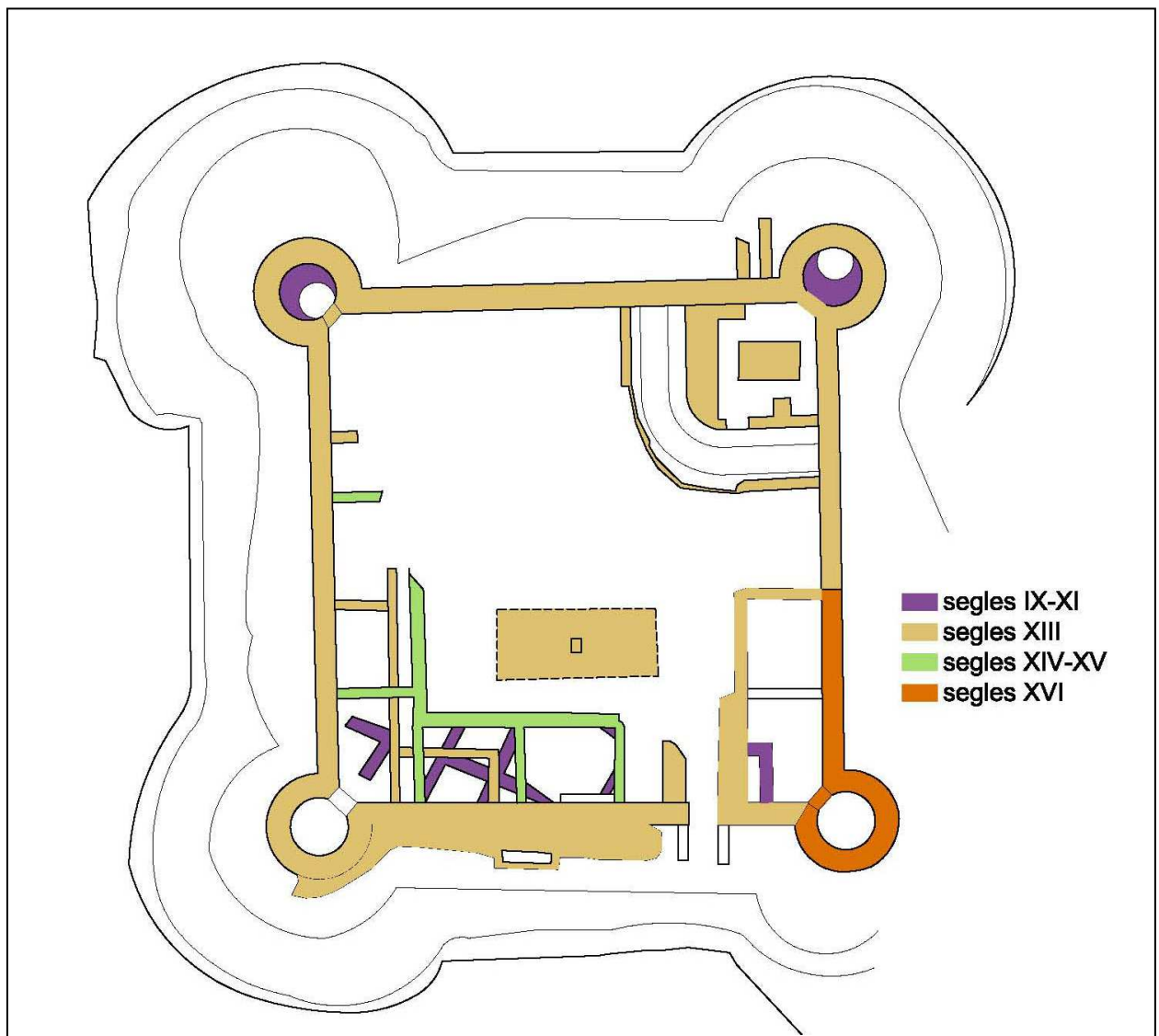

Figura 5: Fases històriques del castell de Llivia (s. IX – XVII). S'hi poden veure les restes de dues torres del primitiu castell roquer i restes d'una zona d'habitació propera (segles IX-XI), una important reforma dels segles XIII i XIV i, finalment, posteriors intents de recupar la fortalesa. [Planta aixecada per Lluís Prat, delineant del Servei de Monuments de la Diputació de Girona © SMDG]

Sota els Trastamares

Ja entrat el segle XV, la fortalesa es mantenia com una de les principals fortificacions de la comarca, la qual cosa era reconeguda pels monarques catalanoaragonesos, com demostra el fet que la reina **Maria de Castella** (1401-1458), lloctinent del Principat per absència del seu marit **Alfons el Magnànim** (1398-1458), la prengué sota la seva protecció perquè la considerava: "*dictum castrum et podium de Livia, que sunt clavis et firmamentum terre Ceritanie...*". Alhora, li atorgà sises (impost que es cobrava sobre comestibles i altres mercaderies) per finançar les reparacions, i també privilegis als seus habitants a condició de mantenir els habitatges de la força i les seves muralles[14].

Posteriorment, com a conseqüència del conflicte que esclatà entre la Generalitat i el comte-rei **Joan II** (1398-1479), conegut com a *Guerra civil catalana* (1462-1472), es produí la intervenció francesa en el territori, amb l'amagada voluntat d'annexionar-lo. Aquesta annexió es féu d'acord amb les clàusules del Tractat de Baiona (1462), pel qual el monarca català empenyorava els comtats del Rosselló i la Cerdanya a canvi de l'ajut econòmic i militar francès. Tanmateix, un cop finit el conflicte, el castlà (governador) del castell, **Damià Descatllar** (1430-1520) -que al llarg de tota la guerra s'havia mantingut lleial a **Joan II**-, es revoltà contra el domini francès, a l'igual que la resta dels comtats. De fet, el sobirà, fins i tot, aconseguí prendre Perpinyà i resistir-hi un poderós setge francès. Malauradament, les forces de la Corona d'Aragó, molt delmades per la recent guerra civil, no foren suficients per afrontar la reacció del monarca francès que, de mica en mica, reocupà el territori nord-català[15].

L'any 1477 Llívia patí un primer setge que pogué superar i, fins i tot, **Descatllar** intentà passar a l'ofensiva i atacà la propera vila de Puigcerdà, que era addicta al rei francès. Tot això, però, només retardà allò inevitable, atès que l'any següent el castell fou novament assetjat. Aquesta vegada, la resistència es perllongà al llarg de catorze mesos, però al final capitulà (davant la impossibilitat de ser socorregut, única opció de salvació que li quedava al governador del castell).

Figura 6: Tasques de neteja al fossat nord del castell. En derruir la fortalesa, aquest element fou colgat amb la runa dels paraments i els murs, amb la voluntat d'inutilitzar la fortalesa de forma definitiva. En aquesta imatge es poden observar alguns dels nombrosos projectils de pedra, juntament amb altres materials, que s'hi van abocar.

[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

Un cop conquerida la fortalesa, **Lluís XI** ordenà enderrocar-la per evitar que pogués servir de base a una nova insurrecció. Aquest és el principal motiu pel qual les estructures d'aquest sistema defensiu ens han arribat totalment arrasades, ja que es farcí el fossat amb els materials provinents de l'enderroc. L'arqueologia ha permès corroborar aquest fet, en trobar-se aquest curullat de runes, amb una destacada presència de nombrosos elements constructius: dovelles, muntants de portes o finestres, llindes, etcètera. -que en finalitzar la restauració s'han dipositat dins del fossat de la torre de l'homenatge per garantir que no siguin espoliats-. També cal fer esment de les nombroses boles de pedra localitzades que, clarament, estaven destinades a ser utilitzades en el combat com a projectils de trabuquets i bombardes. El seu nombre demostra que en el moment d'enderrocar la fortalesa es trobava preparada per defensar-se, la qual cosa concorda amb la notícia que fou entregada mitjançant pactes.

Sota els Àustries

A més, les intervencions arqueològiques també han permès constatar que a principis del segle XVI hi hagué un breu intent de reconstrucció, que afectà el sector sud-est, i algunes ocupacions puntuals durant la guerra dels Segadors (1640-1659). Finalment, cal esmentar l'ús puntual del castell per a activitats ramaderes, que comportaren l'obertura d'un pany de la muralla sud, just on se situava l'entrada original, i l'excavació d'una entrada a peu pla a la cisterna, per afavorir així l'accés dels ramats a l'aigua.

Restauració del conjunt

El projecte de restauració del castell de Llivia ha pretès posar en valor aquest important conjunt fortificat, que fins avui havia restat desconegut als visitants de la població a causa de la seva quasi total demolició. De fet, la destrucció havia estat tan intensa que les seves restes eren pràcticament invisibles i només alguns murs escadussers i arrasats, dispersos pel cim del turó, permetien intuir-ne la situació i estructura. L'actuació del Servei de Monuments, com és habitual, s'ha dut a terme amb la voluntat d'assegurar-ne la conservació un cop excavat. Així, les obres de consolidació s'han fet paral·lelament a la intervenció arqueològica, sistema encara més necessari en un clima advers com el de la

Cerdanya, on deixar a l'aire lliure unes estructures que fins llavors havien romàs enterrades i protegides dels elements suposava la seva immediata degradació.

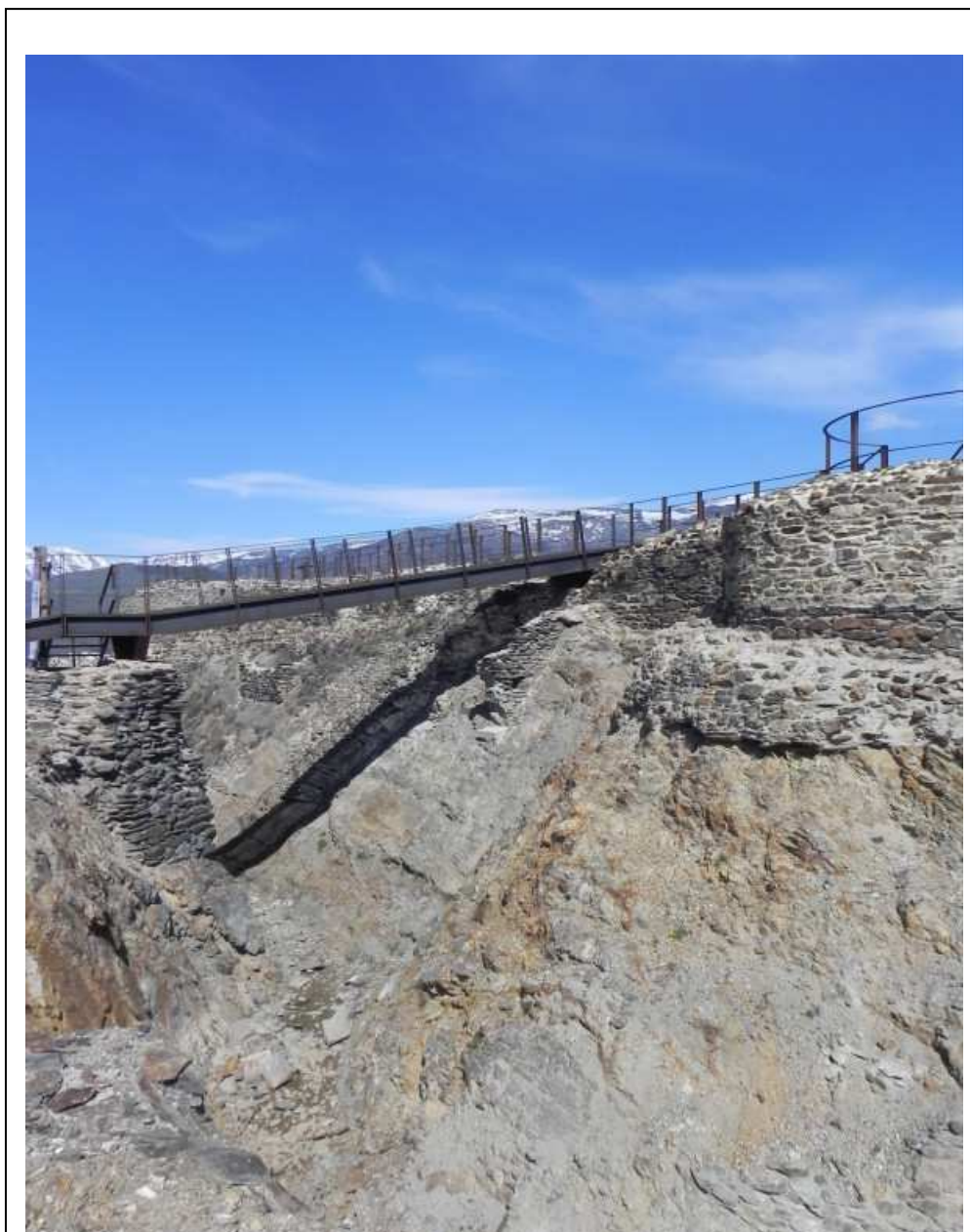

Figura 7: Vista parcial de la façana sud del castell un cop restaurada. Els murs s'han consolidat per evitar-ne la degradació mitjançant el seu rejuntat amb morter de calç, mentre que per facilitar-ne la visita s'ha bastit una passarel·la d'obra, feta d'acer patinable (tipus *corten*) i fusta; i un pont, d'idèntics materials, que permet travessar el fossat recuperat en la seva totalitat.

[Lluís Bayona i Prats © Servei de Monuments de la Diputació de Girona]

Pel que fa a restauració, el principal objectiu ha estat posar en valor el conjunt, promoure'n l'ús i deixar-lo obert al públic per potenciar així la seva visita i, de retop, garantir-ne la conservació[16]. En concret, s'ha volgut donar al possible visitant una visió general del castell, des de l'interior, amb les quatre torres cantoneres com a elements més destacats, ja que funcionen com a miradors de la propera plana, però sense destacar estructuralment.

Originalment, la primera proposta de restauració era més conservadora, ja que preveia no remuntar pràcticament els murs i deixar-los tal com havien aparegut durant les excavacions arqueològiques. A més, es volia aixecar les torres amb una estructura metàl·lica per recuperar així, en part, la volumetria original, on aquests elements constructius destacaven sobre el conjunt. Posteriorment, però, en madurar el projecte, s'ha optat per una actuació més integrada, amb una reposició mínima dels paraments.

Pel que fa a l'adequació per a la visita, s'han bastit diverses passarel·les perimetrals de fusta i acer patinable tipus *corten*, amb formes minimalistes, que permeten visitar el castell sense perill i sense fer-ne malbé els elements conservats. Aquestes estructures es recolzen en els murs, però són perfectament reversibles en el cas que algun dia es decidís la seva eliminació. Igualment, amb la neteja dels fossats, que actualment són l'element visualment més impactant de la fortalesa, i la construcció d'un pont d'accés –allà on es trobava el primigeni que comunicava amb la vila– s'ha intentat que el visitant acabi de fer-se una idea general de l'estructura original, quan el castell era l'element predominant dalt del turó i actuava com un dels principals punts de control i vigilància del comtat de la Cerdanya. Finalment, s'han instal·lat diversos plafons explicatius que permeten als possibles visitants fer-se una ràpida idea de la història del castell i de la funcionalitat de les seves diverses dependències.

NOTES

* Ens quedariem curts si, a més de la nostra autoria, no esmentéssim l'aportació del personal del Servei de Monuments, que amb la seva tasca ha permès dur a terme aquest projecte: els aparelladors Lluís Galia i Elisa Llenas; els delineants Lluís Prat i Pere Turón, els membres de la brigada d'obres del Servei i, finalment, el dissenyador Xavier Roqueta, que s'ha encarregat de la maquetació dels plafons informatius.

[1] CATALÀ I ROCA, PERE (dir.). *Els castells catalans*. IX. 2a ed. Barcelona: Rafael Dalmau, 1993, IV, 690 i ss.

[2] PADRÓ, JOSEP; ANNA M. FERRAN; MIQUEL CURA. "Treballs arqueològics a Llívia", *Cypsela*, 2 (1978) 233-246, i CAMPILLO, JORDI; ORIOL MERCADER. "El paper de la Cerdanya en les relacions transpirinenques en època antiga". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 37 (1996-1997) 877 i ss. I també, per les dades més recents: ALIAGA, SARA; GEMMA CABALLÉ; CARME SUBIRANAS. "Intervencions arqueològiques al castell de Llívia (campanyes 2000-2001). Darreres interpretacions". Dins: *VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 2002, p. 314.

[3] CAMPILLO I QUINTANA, JORDI; HELENA BORRÀS I MÚRCIA. "Noves dades sobre Iulia Lybica (Llívia, Cerdanya) a partir de la revisió dels materials", *Cypsela*, XI (1996) 99-103; PADRÓ, JOSEP.

Excavacions a Julia Lívica (Llívia, Cerdanya). Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2000. I també: GUÀRDIA, JORDI (et al.). "Enterrament d'època tardoromana d'un macaco amb aixovar al jaciment de les Colomines (Llívia, Cerdanya)", *Empúries*, 55 (2007) 199-227.

[4] ALIAGA, SARA; GEMMA CABALLÉ; CARME SUBIRANAS. "La intervenció arqueològica al castell de Llívia (La Cerdanya)". Dins: *IV Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Figueres, 1998, p. 330 i ss. I també: ALIAGA-CABALLÉ-SUBIRANAS. "Intervencions arqueològiques...", p. 314.

[5] HERNÁNDEZ, F. XAVIER. *Història Militar de Catalunya. Aproximació didàctica*. Vol. II: *Temps de conquesta*. Dib. Francesc Riart. Barcelona: Rafael Dalmau, 2002, p. 224.

[6] RIU BARRERA, EDUARD. "Tipus i evolució dels castells". Dins: *L'art gòtic a Catalunya*. III. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 252 i ss.

[7] LLADÓ FONT, JAUME. "Castells reials a la Cerdanya oriental". Dins: *Setè Col·loqui Internacional de Puigcerdà, 6-8 de juny de 1988*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1988, p. 279.

[8] ARCOS LÓPEZ, ROSER. *Memòria de la intervenció arqueològica als fossats del castell de Llívia*, 2011 (inèdita), p. 22.

[9] BARAUT, CEBRIÀ. *El Llibre Ferrat. Privilegis i ordinacions de*

la vila de Llívia. Puigcerdà: Patronat del Museu de Llívia, 1985, p. 8-9, 67 i 70. I també: MORRAL I ROMEU, EULÀLIA; JOSEP M. CANALS I ÀRIAS; DOMÈNEC MIQUELL I SERRA. "La cuirassa del castell de Llívia", *Empúries*, 48-50 (1986-1989) 143 i 144.

[10] TASIS I MARCA, RAFAEL. *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona: Vicenç Vives, 1980 (reed.), p. 32.

[11] SOLDEVILA, FERRAN. *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta, 1971, p. 1.086.

[12] LLADÓ. "Castells reials...", p. 279.

[13] ALIAGA-CABALLÉ-SUBIRANAS. "Intervencions arqueològiques...", p. 315.

[14] BARAUT. *El Llibre...*, p. 39, 45 i 46.

[15] PELÁEZ, MANUEL J. *Catalunya després de la Guerra Civil del segle XV*. Barcelona: Curial, 1981, p. 55 i ss.

[16] BAYONA I PRATS, LLUÍS. "La preservación de los valores documentales de los monumentos militares: la torre del Àngel de Pontós, las de Sant Miquel de Girona y las de Sant Francesc de Olot". Dins: *Los monumentos militares y la sociedad catalana. Actas de la IV Jornada sobre Patrimonio Fortificado de los siglos XVI al XX*. Girona: Fundació Les Fortaleses Catalanes, 2009, p. 75 i ss.